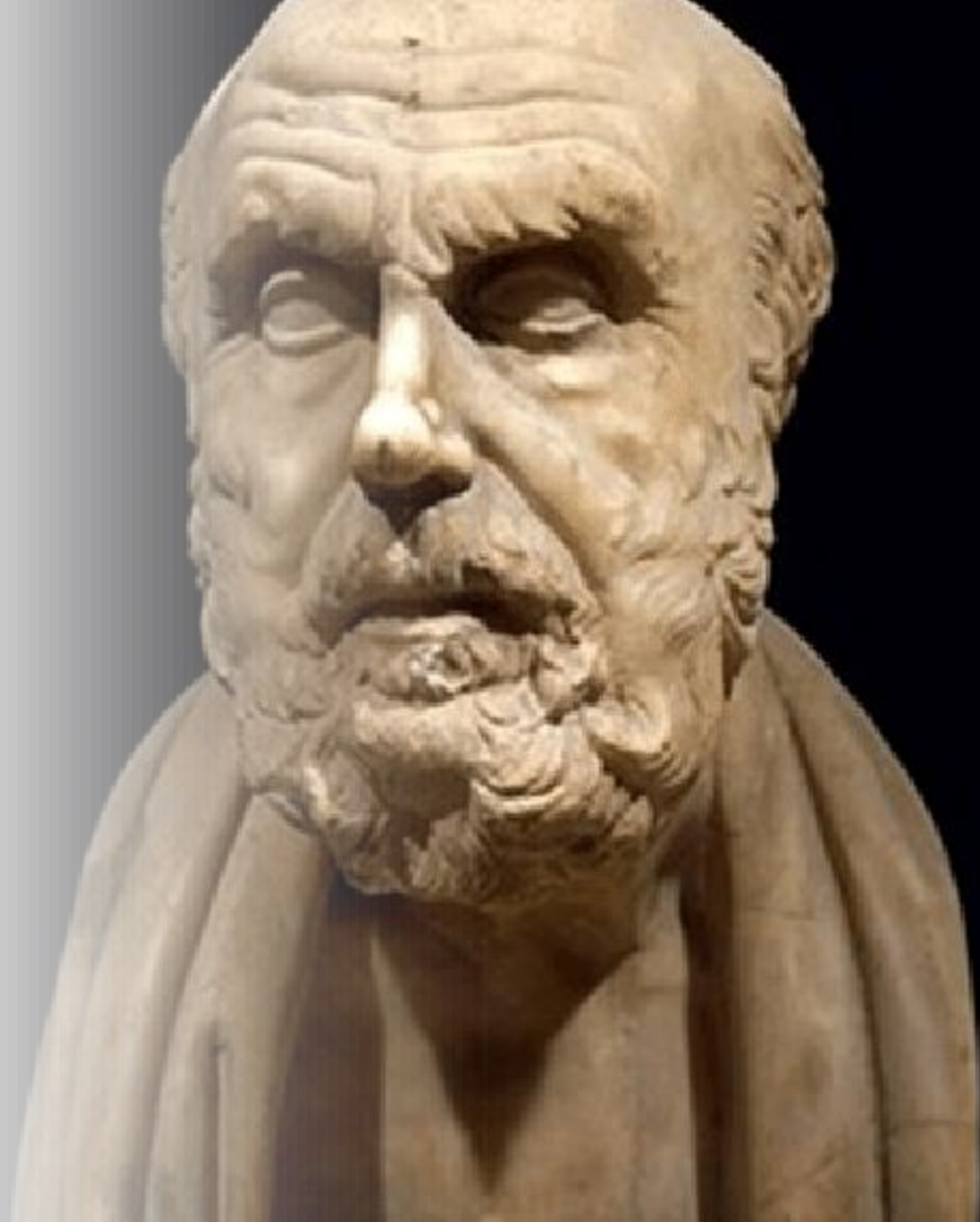

Ελληνιστική Ποίηση
Μάθημα 8^ο-9^ο:
Ελληνιστικό διδακτικό έπος:
Τα *Φαινόμενα* του Άρατου

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Η' εξαμήνου)

Άρατος (±315 - <240
π.Χ.)

- Γεννήθηκε στους Σόλους της Κιλικίας. Έδρασε κατά το α΄ μισό του 3^{ου} π.Χ. αι.: υπήρξε σύγχρονος του Θεόκριτου και του Καλλίμαχου. Αμφίβολο παραμένει το εάν μετέβη ποτέ στην Αλεξάνδρεια
- Σπούδασε στωική φιλοσοφία στην Αθήνα (δίπλα στον Ζήνωνα τον Κιτιέα, ιδρυτή της εν λόγω φιλοσοφικής σχολής). Κατόπιν, ο Αντίγονος Β΄ Γονατάς (βασ. 277/6-239 π.Χ.) τον καλεί στην Πέλλα της Μακεδονίας. Εκεί, σε ένα κλίμα όπου ανθεί η βασιλική πατρωνία των τεχνών και των γραμμάτων, επιτελεί χρέη αυλικού ποιητή
 - ❖ Πβ. Shipley (2012: τ. 1, 222): «Στη Μακεδονία αναπτύχθηκε μια εξευγενισμένη “αυλική κοινωνία”, ίσως επειδή ο Γονατάς περνούσε πολύ χρόνο εκεί. Είναι βέβαιο ότι στήριξε τον ελληνικό πολιτισμό και διατήρησε ψηλά το βασιλικό κύρος της Μακεδονίας. Όταν ήταν κυβερνήτης της Αθήνας, παρακολουθούσε διαλέξεις του Ζήνωνα. Όπως και οι παλαιότεροι βασιλείς, και ιδιαίτερα ο Αρχέλαος και οι εγγύτεροι χρονολογικά Φίλιππος και Αλέξανδρος, έτσι και ο Γονατάς προσκάλεσε στην Πέλλα σημαντικές μορφές του πνεύματος και του πολιτισμού, όπως τον ποιητή Άρατο τον Σολέα και τον ιστορικό Ιερώνυμο από την Καρδία.»

- Ενδέχεται να προσκλήθηκε και στην αυλή του Αντίοχου Α΄ (βασ. 281-261 π.Χ.) στη Συρία, όπου λέγεται ότι ετοίμασε την έκδοση της *Ιλιάδας*
- Υπήρξε τυπικός ελληνιστικός ποιητής-φιλόλογος. Επιμελήθηκε σίγουρα μια νέα έκδοση της *Οδύσσειας*. Συνέγραψε ύμνους, επιγράμματα, θρήνους, επιστολές· συνέθεσε, ακόμη, ένα φαρμακολογικό έπος, γραμματειακό είδος στο οποίο διέπρεψε ο μεταγενέστερος ελληνιστικός ποιητής Νίκανδρος
- Ίσως μαθήτευσε πλάι στον Μενεκράτη από την Έφεσο, βασικό εισηγητή της ησιόδειας παράδοσης στους ελληνιστικούς χρόνους (είχε συνθέσει τα *Έργα*)

Η γραμματειακή παράδοση της διδακτικής ποίησης

- Εισηγητής του είδους θεωρείται ο Ησίοδος. Τα *Ἔργα καὶ ἡμέραι* του είχαν δεχθεί επιδράσεις από την προγενέστερη γνωμολογική παράδοση, καθώς και από την επονομαζόμενη «λογοτεχνία της σοφίας». Λόγω του ηθοπλαστικού περιεχομένου, έχει υποστηριχθεί ότι πρωτοφιλοσοφικά ενδιαφέροντα και πρωτοεπιστημονικοί προβληματισμοί διακρίνουν τον Ασκραίο ποιητή από τους σύγχρονους ομοτέχνους του
- Αρκετά μεγάλη συνάφεια προς το είδος παρουσιάζει το έργο στοχαστών όπως οι Ξενοφάνης, Παρμενίδης και Εμπεδοκλής. Ξέρουμε, όμως, ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον τελευταίο αποκλειστικά *φυσιολόγον* και όχι *ποιητήν* (*Ποιητική* 1, 1447b17-20), ένσταση που δημιουργεί έντονα ερωτηματικά σχετικά με το αν ο Σταγειρίτης δεχόταν κατ' αρχήν την ένταξη του διδακτικού έπους στα ποιητικά είδη. (Υπενθυμίζουμε ότι ο Αριστοτέλης εντάσσει την ποίηση στις καλλιτεχνικές *μιμήσεις*, λαμβάνοντάς την ως καλλιτεχνική αναπαράσταση γεγονότων ή πράξεων.)

- Ύστερα από μια ύφεση που γνώρισε η διδακτική ποίηση στους κλασικούς χρόνους, το ησιόδειο έργο ανακαλύφθηκε και αξιοποιήθηκε εκ νέου από τους εκπροσώπους της ελληνιστικής ποίησης. Η αναβίωση του διδακτικού έπους συνιστά χαρακτηριστικό της νέας περιόδου
- Για το ελληνιστικό διδακτικό έπος, η Σιστάκου (2012) αναφέρει: «Αν και δεν μπορούμε να αρνηθούμε μια κάποια “διδακτική” πρόθεση στους ποιητές που καλλιέργησαν το λογοτεχνικό αυτό είδος, ωστόσο τα διδακτικά ποιήματα της ελληνιστικής περιόδου διακρίνονται για την έμφαση στην καλλιέργεια της ποιητικής φόρμας και την εμμονή στην εξεζητημένη αλλά και εκλεπτυσμένη έκφραση.»

Φαινόμενα και Διοσημεΐαι (ή Προγνωστικά)

- «Τα *Φαινόμενα* γράφτηκαν πιθανότατα μεταξύ του 280 και του 260 π.Χ., ίσως στην Πέλλα, στην αυλή του Αντίγονου Γονατά, ο οποίος είναι γνωστό ότι υπήρξε πάτρωνας του Άρατου.» (Fantuzzi & Hunter 2020: 360)
- Το έργο αποτέλεσε το πιο πολυδιαβασμένο ποίημα της αρχαιότητας μετά τα ομηρικά έπη. Ενέπνευσε κεφαλαιωδώς μια πληθώρα κατοπινών συγγραφέων, η δε πρόσληψη που γνώρισε από μεταγενέστερους δημιουργούς υπήρξε εντυπωσιακή· πολλές ήταν και οι λατινικές μεταφράσεις που κυκλοφόρησαν

- Στα ελληνιστικά σχολεία χρησιμοποιήθηκε ως αστρονομικό διδακτικό εγχειρίδιο. Λόγω της μη εξειδικευμένης φύσης του έργου, η διδασκαλία διέθετε κυρίως φιλολογικό χαρακτήρα (ετυμολογίες, μυθολογικές παραδόσεις κ.λπ.)

❖ Πβ. Marrou (2009: 392): «Πρόκειται για κείμενο πολύ διαδεδομένο που απολάμβανε τη μόνιμη εύνοια των σχολικών κύκλων, όπως μαρτυρούν από κοινού οι υπομνηματισμοί του, τα σχόλια, οι μεταφράσεις και, τέλος, τα εικαστικά μνημεία. Στην ελληνιστική τέχνη, ο Άρατος είναι το σύμβολο της Αστρονομίας, ακριβώς όπως ο Όμηρος είναι το σύμβολο της Ποίησης.»

- «Δεν είναι όμως μόνον αυτή η ασυνήθιστη επιβίωσή τους στους μεταγενέστερους αιώνες που κάνει τα *Φαινόμενα* ένα από τα πιο σημαντικά ποιητικά έργα του 3^{ου} αιώνα. Καθώς συνδυάζει εντυπωσιακά το επιστημονικό και το πνευματώδες, τη δημιουργική σχέση με την παράδοση και τους νεωτερικούς πειραματισμούς με την ποιητική φωνή, το σύντομο ποίημα του Άρατου αποτελεί μια πρώτης τάξεως μαρτυρία για τον τρόπο με τον οποίον οι ελληνιστικοί ποιητές ανταποκρίθηκαν στην ανάγκη εξεύρεσης νέων τρόπων ποιητικής έκφρασης.» (Fantuzzi & Hunter 2020: 359-60)

- Τα *Φαινόμενα* συνδυάζουν την αστρονομία και τη μετεωρολογία (που θεωρούνταν συγγενείς επιστήμες). Το υλικό τους το αντλούν από προγενέστερα επιστημονικά έργα γραμμένα σε πεζό λόγο, συγκεκριμένα από τα έργα *Φαινόμενα* και *Ένοπτρον* του μαθηματικού Εύδοξου, καθώς και το *Περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων καὶ χειμώνων καὶ εὐδιῶν* του Ψευδο-Θεόφραστου
 - ❖ «[Τ]ο δεύτερο μέρος έχει συχνά θεωρηθεί τόσο από αρχαίους όσο και από σύγχρονους μελετητές ξεχωριστό ποίημα (με ξεχωριστό τίτλο: *Διοσημεΐαι*), αλλά είναι προφανές ότι τα δύο τμήματα αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο.» (Fantuzzi & Hunter 2020: 360)

- Κατά τον Dicks (1991: 208), το έπος του Αράτου «επιχειρεί μια λαϊκή, μη μαθηματική έκθεση των κύριων χαρακτηριστικών της ουράνιας σφαίρας, περιγράφει τους κύριους αστερισμούς, δείχνει ποιοι αστέρες ανατέλλουν ή δύουν με τους ζωδιακούς αστερισμούς (για να διευκολύνει την εύρεση του χρόνου τη νύχτα), και τελειώνει με έναν αριθμό προγνώσεων καιρού που βασίζονται σε ουράνια και μετεωρολογικά φαινόμενα. Η αστρονομία του ποιήματος βασίζεται στο έργο του Εύδοξου γεγονός το οποίο αποδεικνύει ο Ίππαρχος [αστρονόμος του 2^{ου} π.Χ. αι.] συγκρίνοντας επιμέρους εδάφια [...].»

- Σχετικά με τον ακριβή συγγραφικό σκοπό έχουν διατυπωθεί αντικρουόμενες απόψεις
 - ❖ «Είμαστε πεπεισμένοι ότι η φιλοδοξία του Αράτου εκφράζεται με αυτήν ακριβώς την πρόθεση –όπως αργότερα και σε αρκετούς ποιητές του 18^{ου} αιώνα στη Δύση– να διδάξει δηλαδή επιστημονικές γνώσεις μέσω της ποίησης. Η πρόθεση αυτή είναι εξαιρετικά αποκαλυπτική και δείχνει ποιος επιπλέον ρόλος μπορεί να αποδοθεί στην ποίηση: Αυτός του εξευγενισμού και της εμπέδωσης της επιστημονικής γνώσης.» (Sirinelli 2001: 195)

- ❖ Κατ' άλλους μελετητές, «[η] μεγάλη εξάρτηση των *Φαινομένων* από πεζές πηγές, που ίσως ισοδυναμεί με μια απλή έμμετρη μεταγραφή τέτοιων πεζών κειμένων, θεωρείται συνήθως ένδειξη ότι τα *Φαινόμενα* και η ελληνιστική διδακτική ποίηση γενικότερα είναι κατ' ουσίαν **μια λογοτεχνική άσκηση δεξιοτεχνίας χωρίς πραγματικό «διδασκτικό» σκοπό.**» (Fantuzzi & Hunter 2020: 363)
- ❖ Πβ. τη σύνοψη της Σιστάκου (2012) που παρατέθηκε ανωτέρω

Επιδράσεις από τους προγενεστέρους

- Ως καθοριστικό στοιχείο του αράτειου έπους ξεχωρίζουν οι ησιόδειες επιδράσεις του· εστιάζοντας κυρίως στο «θέμα και το ύφος», ο Καλλίμαχος έχει σχολιάσει τη διακειμενική σχέση μεταξύ των δύο ποιητών σε ένα επίγραμμα του (βλ. παρακάτω)
 - ❖ Πβ. Sirinelli (2001: 195): «Όλος ο τρόπος παρουσίασης μαρτυρεί την επίδραση του Ησιόδου.»
- Ομοιότητες Άρατου-Ησιόδου: **διμερής** διάρθρωση των περιεχομένων – «συγκολλητικός» τρόπος σύνθεσης – μυθολογικές παρεκβάσεις
- Κοινά θέματα: προοίμιο – μύθος της Παρθένου-Δίκης. Δεκάδες είναι οι λεκτικές υπομνήσεις και μιμήσεις

❖ Συχνά ο Ασκραίος αντιμετωπίστηκε από τους ελληνιστικούς δημιουργούς ως ανανεωτής του ποιητικού είδους. Στην προσπάθειά του να περιγράψει τον κόσμο αλλά και την ενδεδειγμένη ανθρώπινη δραστηριότητα εντός του, ο Άρατος ακολουθεί έναν παραπλήσιο, οιονεί φιλοσοφικό δρόμο με τον Ησίοδο

- Στο επίπεδο της έκφρασης, οι οφειλές του Άρατου στον Όμηρο είναι κεφαλιώδεις. Αρέσκειται, μάλιστα, να χρησιμοποιεί σπάνιες ομηρικές λέξεις σε νέα και ασυνήθιστα συμφραζόμενα

Φαινόμενα 1-18: προοίμιον

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῷμεν

ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί,

πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστή δὲ θάλασσα

καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν. Ὁ δ' ἦπιος ἀνθρώποισι (5)

δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει

μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη

βουσί τε καὶ μακέλησι, λέγει δ' ὅτε δεξιαὶ ὄραι

❖ Η έναρξη ενός εξαμετρικού έπους με έναν ύμνο προς τιμήν κάποιου θεού ή θεάς αποτελούσε άκρως τυπική συνήθεια των ραψωδών. Εν προκειμένω, το προοίμιο του Άρατου σαφώς και απηχεί το αντίστοιχο του Ησίοδου στα *Έργα και ήμέραι* (1-10). Οι δύο ύμνοι αφιερώνονται στον Δία, περιγράφοντας τη γενική υπεροχή του. Επιπλέον, προηγείται (στον Ησίοδο) ή έπεται μια σύντομη και συμβατική αναφορά στις Μούσες. Τέλος, στην περίπτωση του Άρατου απαντούν ουκ ολίγα λεκτικά δάνεια από τον Ησίοδο

□ Πβ. Φάκας (2008: 98): «Σε μια πράξη αυτοαναφορικότητας τυπική για προοίμιο λογοτεχνικού έργου, τα *Φαινόμενα* προβάλλονται λοιπόν σε αυτούς τους στίχους ως προϊόν αλλά και δημιουργική συνέχεια μιας παράδοσης η οποία ανάγεται στο θεμελιωτή του διδακτικού έπους Ησίοδο.»

□ «Η σηματοδοτούμενη στο προοίμιο επιστροφή στον Ησίοδο πρέπει λοιπόν να ερμηνευθεί ως χειρονομία αποστασιοποίησης από την παράδοση του ηρωικού έπους, μια αράτεια επιλογή που δεν υποδηλώνει, βέβαια, αμφισβήτηση της ποιητικής αξίας του Ομήρου αλλά συνειδητοποίηση της αδυναμίας να μιμηθεί κανείς ένα τόσο υψηλό πρότυπο.» (Στο ίδιο, 101-2)

- ❖ Οι ιδιαίτερα πιθανές στωικές καταβολές του Άρατου έχουν υποβληθεί σε λεπτομερή εξέταση. Ειδικά στον εναρκτήριο ύμνο των *Φαινομένων*, υπόκειται η πίστη των Στωικών στον Δία ως υπέρτατο θεό του σύμπαντος
- ❖ Γνωρίσματα του Δία: παντοδυναμία, πανταχού παρουσία και εντελής αγαθότητα
 - Παρόμοιες εξελίξεις στον χώρο της θρησκείας προαναγγέλλουν τις μονοθεϊστικές τάσεις που θα επικρατήσουν κατά τους επόμενους αιώνες
- ❖ Σε αντίθεση με τον ησιόδειο Δία, ο θεός του Άρατου είναι φιλικός και ευμενής προς τους ανθρώπους
 - Παρά τις πολλές οφειλές προς τον προγενέστερο ομότεχνό του, ο Άρατος ενίοτε αποπειράται να διορθώσει ή να «βελτιώσει» ποικιλοτρόπως τον Ησίοδο

καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.

Αὐτὸς γὰρ τά γε **σήματ'** ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν (10)

ἄστρα διακρίνας, ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν

ἀστέρας οἱ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν

ἀνδράσιν ὥράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.

Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἰλάσκονται.

Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ, (15)

αὐτὸς καὶ προτέρη γενεή. Χαίροιτε δὲ **Μοῦσαι**

❖ Κατά τον Άρατο, η φύση διαπερνάται από ένα ανεξάντλητο σύστημα θεϊκών σημείων, υπεύθυνος για τα οποία δεν είναι άλλος παρά ο Δίας· ο κόσμος που μας περιβάλλει, επομένως, αποκαλύπτεται ως μια ατέρμονη αλληλουχία σημασιών. Εναπόκειται, λοιπόν, στον ίδιο τον άνθρωπο να λάβει σοβαρά τον ρόλο του ως παρατηρητή και να μπορέσει να αποκρυπτογραφήσει τα σημεία (σήματα) όπου και όποτε αυτά εμφανίζονται: κάθε αναγνώστης των *Φαινομένων* καλείται να δείχνει διαρκή επαγρύπνηση για τα μηνύματα του θεού

□ Πβ. White (2022: 486): «Ο κόσμος είναι “γεμάτος με τον Δία”, όχι απλώς για να τονιστεί η αντίθεση με τον ησιόδειο πεσιμισμό (στον οποίον η γη και η θάλασσα είναι γεμάτες από συμφορές: Θεογ. 101), αλλά επειδή η ισχύς του Δία διαχέεται στο σύμπαν ως δυναμική λογική «αρχή» (άρχή, η οποία απηχείται στο *ἀρχώμεσθα*), από την οποία εξαρτώνται όλα (στ. 2-4). Η άρρητη αλλά ενδιάθετη [= εγγενής] τάξη είναι πιο εμφανής σε αισθητά σημάδια (στ. 6, 10, 12), τα οποία μας λένε περισσότερα (λέγει, 7 και 8) από αυτά που μπορούν να δουν μόνο τα μάτια. Σαν λογικό σύστημα που ρυθμίζεται από θεούς ο κόσμος είναι ένα ανοιχτό βιβλίο, το οποίο θα διαβαστεί από ευφυείς ανθρώπινους ερμηνευτές.

Και ο θεμέλιος λίθος του στωικού εμπειρισμού είναι η ικανότητα του ανθρώπου να μαθαίνει αυτά τα σημάδια, τα ορατά δεδομένα, τα οποία όχι μόνο παραπέμπουν σε άλλα δεδομένα, αλλά και τα προϋποθέτουν με αξιοπιστία.»

- ❖ Ανιχνεύεται μια πανανθρώπινη διάσταση στο μήνυμα του κειμένου, υπό την έννοια ότι τα θεϊκά μηνύματα στην πραγματικότητα απευθύνονται σε κάθε άνθρωπο χωρίς διακρίσεις. Ίσες ευκαιρίες αναγνωρίζονται σε όλους τους ανθρώπους· όπως γράφουν οι Fantuzzi & Hunter (2020: 379), «όλους μάς φωτίζουν τα ίδια άστρα.»
- ❖ Κατά τον Hutchinson (2007: 233), «η αντιμετώπιση του ίδιου του Δία μέσα στο ποίημα αναμειγνύει εσκεμμένα και με τρόπο ανατρεπτικό τις έννοιες του αγαθού θεού, του μυθικού όντος και του όντος που είναι συνώνυμο του ουρανού.»
 - Πβ. το πολιτικό μήνυμα που ανιχνεύει στο προοίμιο ο Φάκας (2008: 107): «[Η] πολιτική πτυχή του ποιήματος είναι αναγνωρίσιμη στην προοιμιακή εξύμνηση του Δία, τον οποίο η μακεδονική δυναστεία προέβαλλε ως γενάρχη της και η αρχαία θεωρία περί βασιλείας ως αντίστοιχο των θνητών ηγεμόνων γενικότερα στον ουρανό.»

μειλίχιαι μάλα πᾶσαι. Ἐμοί γε μὲν ἀστέρας εἰπεῖν

ἢ θέμις εὐχομένῳ τεκμήρατε πᾶσαν ἀοιδήν.

Φαινόμενα 96-136: μύθος της Παρθένου-Δίκης

Ο μύθος των ανθρώπινων γενών
(ΗΣίοδος, "Έργα και ήμέραι 106-201)

- Η διήγηση για τα πέντε ανθρώπινα γένη ή εποχές (χρυσό, αργυρό, χάλκινο, «ηρωικό», σιδερένιο) είναι ένας από τους γνωστότερους και πιο πολυαναλυμένους μύθους της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Ο West (1996: 177) καταλήγει στο ότι η αρχική (και χαμένη πλέον) μορφή του μύθου έλκεται από τη Μεσοποταμία. Γεγονός είναι πως, παρά τις πλείστες ερμηνείες που έχουν προταθεί, το ερμηνευτικό κλειδί που θα ξεδιαλύνει όλα τα σκοτεινά σημεία του κειμένου συνεχίζει να μας διαφεύγει

- Η βασική αφήγηση (106: «*Εἰ δ' ἐθέλεις, ἕτερόν τοι ἐγὼ λόγον ἐκκορυφώσω*») παρουσιάζει τις μεταπτώσεις μεταξύ των προαναφερθεισών, αλληλοδιάδοχων γενεών του ανθρώπινου είδους, κυρίως σε ό,τι αφορά τον τρόπο ζωής και τον χαρακτήρα τους
 - ❖ Τίθεται αμέσως μετά από την άλλη περίφημη διήγηση, τον μύθο για τον Προμηθέα, τον αδελφό του, Επιμηθέα, και την Πανδώρα
- Το βασικό περίγραμμα του μύθου έχει ερμηνευθεί πολλάκις ως μια σταδιακή πτώση από την αρχική, «παραδείσια» κατάσταση του χρυσού γένους· γι' αυτόν τον λόγο, συχνά υπογραμμίζεται ο απαισιόδοξος χαρακτήρας της αφήγησης

❖ **Χρυσό:** έζησε επί βασιλείας Κρόνου. Η ζωή τους περιγράφεται ως θεϊκή· η γη τούς δώριζε αυτόματα πλήθος καρπών· οι έγνοιες, ο πόνος, ο μόχθος ήταν γι' αυτούς έννοιες παντελώς άγνωστες. Οι ίδιοι δεν γερνούσαν, αλλά τους έβρισκε ένας θάνατος γλυκός σαν ύπνος. Μετά θάνατον μεταμορφώθηκαν από τον Δία σε δαίμονες που χάριζαν στους ανθρώπους καλή σοδειά

❖ **Αργυρό:** υπήρξε σωματικά και πνευματικά κατώτερο του προηγηθέντος (πολύ χειρότερον). Ζούσαν για έναν αιώνα μια παιδαριώδη ζωή, αλλά μόλις έφθαναν στην εφηβεία ζούσαν έναν σύντομο και επώδυνο βίο, όντας υβριστές στις μεταξύ τους σχέσεις και ασεβείς προς τους θεούς. Ο Δίας τούς αφάνισε επειδή δεν προσέφεραν θυσίες, ωστόσο μετά θάνατον τους περίμεναν κάποιες τιμές (ύποχθόνιοι μάκαρες θνητοί). Η εποχή αυτή δεν έχει παράλληλο σε άλλον ελληνικό μύθο

❖ **Χάλκινο:** ήταν εξαιρετικά χειροδύναμοι και ασχολούνταν αποκλειστικά με τα πολεμικά έργα. Κατεργάζονταν μόνο τον χαλκό, μη γνωρίζοντας ακόμη τον σίδηρο· το τέλος τους ήταν να αλληλοσκοτωθούν· μετά θάνατον κατήλθαν στον Άδη χωρίς τιμές. Συνήθως ερμηνεύονται ως το γένος των Γιγάντων

❖ **Ήρωες (ήμίθεοι):** εδώ συγκαταλέγονται ρητώς όσοι πολέμησαν στη Θήβα και στην Τροία. Ο Δίας μετέφερε ορισμένους από αυτούς στα Νησιά των Μακάρων, όπου διάγουν ξέγνοιαστη και πλουσιοπάροχη ζωή. Ερμηνεύονται ως εμβόλιμο γένος, μια ελληνική προσθήκη, σε έναν προγενέστερο, αρχικό μύθο που θέμα του είχε την προϊούσα παρακμή τεσσάρων διαφορετικών μεταλλικών γενών

❖ **Σιδηρό:** είναι το γένος στο οποίο ζει ο ποιητής· πρόκειται για εποχή γεμάτη κακουχίες. Προλέγεται, μάλιστα, ότι ο Δίας θα αφανίσει το γένος αυτό, μόλις τα παιδιά αρχίσουν να γεννιούνται με γκρίζα μαλλιά. Οι άνθρωποι θα είναι γενικώς εχθρικοί, φθονεροί, ασεβείς, ανήθικοι και βίαιοι. Η Αιδώς και η Νέμεσις, θεότητες που παραδοσιακά αντιπαλεύονται την κακία, αηδιασμένες θα αφήσουν την ανθρώπινη κοινωνία με προορισμό τον Όλυμπο. Πάντως, το δίστιχο 174-5 (*«Μηκέτ' ἔπειτ' ὠφελλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.»*) παραμένει ανοικτό σε ερμηνεία

Τρία ενοποιητικά θέματα του μύθου (West 1996: 173-4)

1. Η ηθική εξαχρείωση που προοδευτικά αυξάνει με την έλευση κάθε νέου, μεταλλικού γένους. Το γένος των Ηρώων δεν συμμορφώνεται προς αυτό το μοτίβο
2. Η αντίθεση μεταξύ γήρανσης και νεότητας. Η διήγηση, ξεκινώντας με το Χρυσό γένος που διατηρούσε ακέραιη τη σωματική του ήβη, καταλήγει στην προφητεία για το Σιδηρό γένος, σύμφωνα με την οποία η παιδική ηλικία πρόκειται να παύσει να υφίσταται εντελώς
3. Η προοδευτική μείωση των μεταθανάτιων τιμών. Και εδώ, το γένος των Ηρώων «σπάει» το μοτίβο

Το δίπτυχο δίκαιης-άδικης πόλης (ΗΣίοδος, "Εργα και ήμέραι 225-247)

- Εντός μιας εκτενούς ενότητας που αφορά την υπεροχή της Δίκης έναντι της ύβρεως ("Εργα 213-85), βρίσκεται μια υποενότητα όπου παρατίθενται τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της δίκαιης και της άδικης πόλης
 - ❖ Η εικόνα της πόλης που σέβεται τους θεσμούς δικαίου είναι αυτή μιας ευημερούσας πολιτείας. Οι κάτοικοι απολαμβάνουν τους πλούσιους καρπούς της γεωργικής εργασίας σε κλίμα αδιάκοπης ειρήνης και ευγονίας. Αντίθετα, η πόλη στην οποία κατοικούν υβριστές και κακούργοι τιμωρείται από τον Δία με λιμούς και αρρώστιες· πολλοί χάνουν τη ζωή τους και η γυναικεία γονιμότητα διαταράσσεται. Τέλος, ο Δίας καταστρέφει αυτούς τους ανθρώπους στον πόλεμο ή στη θάλασσα
- Και η υποενότητα αυτή, όπως θα δούμε, επηρέασε σημαντικά τον Άρατο

Ἀμφοτέροισι δὲ ποσσὶν ὑπο **σκέπτοιο** Βοώτεω

<Παρθένον>, ἢ ῥ' ἐν χειρὶ φέρει **Στάχυν** αἰγλήεντα.

Εἴτ' οὖν **Ἀστραίου** κείνη γένος, ὃν ῥά τέ φασιν

ἄστρον ἀρχαῖον πατέρ' ἔμμεναι, εἴτε τευ ἄλλου,

εὐκηλος φορέοιτο. Λόγος γε μὲν ἐντρέχει ἄλλος (100)

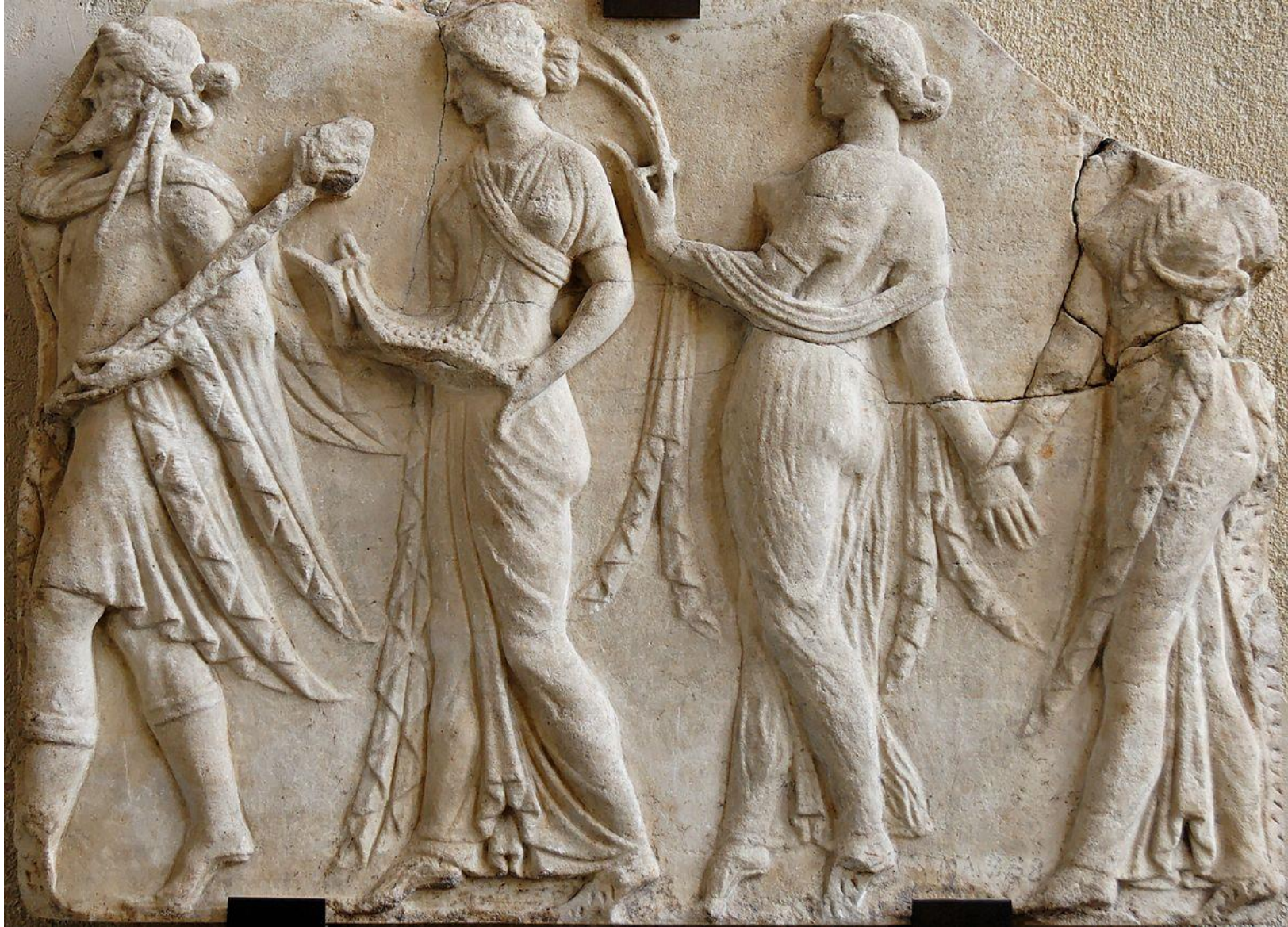
ἄνθρωποις, ὡς δῆθεν ἐπιχθονίη πάρος ἦεν,

ἦρχετο δ' ἀνθρώπων κατεναντίη, οὐδέ ποτ' ἀνδρῶν

οὐδέ ποτ' ἀρχαίων ἠνήνατο φῦλα γυναικῶν,

- ❖ Μέσω του ρηματικού τύπου *σκέπτοιο* (β' εν. προσ. ευκτ. ΕΝΣ) και άλλων αντίστοιχων αποστροφών, διαπιστώνουμε ότι ο αφηγητής του ποιήματος απευθύνεται σε έναν υποτιθέμενο ανώνυμο μαθητή του
 - «Στα *Φαινόμενα* ο αποδέκτης δεν είναι ένας συγκεκριμένος αδελφός, όπως στα *Έργα*: το μήνυμα του Άρατου απευθύνεται σε έναν άχρωμο δευτεροπρόσωπο αποδέκτη της αφήγησης, τον οποίο κάθε αναγνώστης νομιμοποιείται να ταυτίσει με τον εαυτό του.» (Fantuzzi & Hunter 2020: 368)
 - Πβ. Hutchinson (2007: 241-2, με αλλαγές στη μτφρ.): «Το πρώτο μέρος του ποιήματος συχνά απευθύνει τη διδασκαλία του σε έναν θεατή στο δεύτερο πρόσωπο. Αν και τις περισσότερες φορές υπάρχει λιγοστή αίσθηση προσωπικής επικοινωνίας, εντούτοις υποβόσκει εδώ ένα στοιχείο δραματικής μυθοπλασίας. Στα *Έργα καὶ ἡμέραι*, ο Ησίοδος απευθύνεται πολύ συχνά στον αδελφό του Πέρση και δημιουργεί δραματικές καταστάσεις, στις οποίες εμπλέκονται και οι δύο. Στα *Φαινόμενα*, ούτε ο ποιητής ούτε το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται εμφανίζονται ως ιστορικά πρόσωπα· όμως ο Άρατος μπορεί να εστιάσει ξαφνικά την προσοχή μας σ' αυτά τα πρόσωπα και στο συμβατικό διδακτικό στοιχείο, και έτσι να εμπλουτίσει τη δομή και να πετύχει ευρύτερα αποτελέσματα.»

- ❖ Ο Ασтраίος μνημονεύεται στην ησιόδεια *Θεογονία* (376-82), όπου μαζί με την Ηώ γεννά τους ανέμους και τα αστέρια· το όνομά του μοιάζει «ομιλούν»
- ❖ Στη *Θεογονία* (901-3), η Δίκη είναι μία από τις τρεις Ώρες (μαζί με την Ευνομία και την Ειρήνη), κόρες του Δία και της Θέμιδος, προσωποποιημένες θεότητες που συμβολίζουν τις εποχές ανθοφορίας του έτους και προστατεύουν τις καλλιέργειες των ανθρώπων. Παρομοίως, στα *Έργα και ήμέραι* (219-24, 256-62) η Δίκη είναι κόρη του Δία· σε μια σκηνή με ζωηρότατο το στοιχείο της προσωποποίησης, μαθαίνουμε αρχικά γι' αυτήν ότι αποστέλλει συμφορές σε όσους λαούς την κακομεταχειρίζονται και ύστερα ότι πληροφορεί αμέσως τον πατέρα της μόλις κάποιος την περιφρονήσει, προκειμένου να αποδοθούν οι απαραίτητες τιμωρίες στους λαούς (για τις αδικίες των αρχόντων τους)
 - Πβ. Ησιόδος, *Έργ.* 256-7: «ή δέ τε παρθένος έστι Δίκη, Διός έκγεγαυία, / κυδρή [«ένδοξη»] τ' αΐδοΐη τε θεοΐς οΐ'Όλυμπον έχουσιν»
 - Συμπεραΐνουμε, λοιπόν, ότι η φρ. *είτε τευ άλλου* στο αράτειο κείμενο αναφέρεται στον Δία

- ❖ Τόσο το τιμητικό επίθετο *Παρθένος* όσο και το αστέρι *Στάχυς* παραπέμπουν στη λατρεία της Δήμητρας (το επίθετο, συγκεκριμένα, στην Περσεφόνη). Ο συγκεκριμένος αστέρας φαίνεται ότι συνδεόταν με την εποχή του θερισμού
- ❖ Η Δήμητρα οπωσδήποτε έχει θέση σε ένα ποίημα που απευθύνεται σε γεωργούς και σε ναυτικούς. Ακόμη δε περισσότερο, είναι ταιριαστή με την ιδιότητά της ως Θεσμοφόρου θεάς στο πλαίσιο ενός μύθου με πρόδηλο ηθικό και δικαϊκό περιεχόμενο
 - Για τον ρόλο της Δήμητρας ως Θεσμοφόρου και ευεργέτιδας του ανθρώπινου γένους (υπό την έννοια ότι του μαθαίνει τις γεωργικές εργασίες, θεμέλιο του ανθρώπινου πολιτισμού), βλ. Καλλίμαχος, *Εἰς Δήμητρα* 17-21

❖ Για τη χρησιμοποιούμενη μέθοδο περιγραφής των αστερισμών, βλ. τις χρήσιμες παρατηρήσεις του Dicks (1991: 215): «[Ο] τύπος λεκτικής περιγραφής, που συσχετίζει τον συγκεκριμένο αστέρα προς την ατομική θέση του στο σχήμα του αστερισμού, παρέμεινε η κανονική μέθοδος με την οποία αναφέρονται οι αστέρες όλη την αρχαιότητα και τον μεσαίωνα έως την εποχή του Bayer (αρχές 17ου αιώνα). Αυτός πρώτος ονομάτισε τους αστέρες ενός αστερισμού με γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου και, αφού τα εξάντλησε, χρησιμοποίησε το λατινικό αλφάβητο, και αυτό το σύστημα γραμμάτων του είναι που χρησιμοποιείται συνήθως έως σήμερα.»

- ❖ «Είναι προφανές ότι αυτό το πρώιμο σύστημα αναφοράς, για να χρησιμοποιηθεί με σωστά αποτελέσματα, συνεπάγεται δύο προϋποθέσεις: υποθέτει (α) ότι ο ουρανός χαρτογραφείται σε σχήματα αστερισμών γενικά αναγνωριζόμενα και γνωστά από όλους τους παρατηρητές, και (β) ότι αυτά τα σχήματα έχουν αναπαραχθεί σε εικονογραφημένη μορφή ούτως ώστε οι λεπτομέρειές τους να μπορούν να αναφέρονται εύκολα και να ανακοινώνονται σε άλλους. Αυτή η δεύτερη υπόθεση συνεπάγεται ότι ο Εύδοξος εργαζόταν είτε με μια ουράνια σφαίρα είτε με κάποιο είδος επιπεδόσφαιρου, και το πρώτο φαίνεται ως το πιθανότερο.» (Στο ίδιο)
- ❖ Ο λεπτομερής τρόπος με τον οποίον ο Άρατος περιγράφει τη διάταξη των αστερισμών παρομοιάζεται κάποιες φορές με *ἔκφρασιν*

ἀλλ' ἀναμίξ ἐκάθητο καὶ ἀθανάτη περ ἑοῦσα.

Καί ἐ **Δίκη**ν καλέεσκον· ἀγειρομένη δὲ γέροντας (105)

ἢ ἐ που εἶν ἀγορῇ ἢ εὐρυχόρῳ ἐν ἀγυιῇ,

δημοτέρας ἤειδεν ἐπισπέρχουσα **θέμιστας**.

Οὔπω λευγαλέου τότε νεΐκεος ἠπίσταντο,

οὐδὲ διακρίσιος περιμεμφέος, οὐδὲ κυδοιμοῦ·

αὐτως δ' ἔζωον· χαλεπὴ δ' ἀπέκειτο **θάλασσα**, (110)

καὶ βίον οὔπω νῆες ἀπόπροθεν ἠγίνεσκον,

- ❖ Το επίθ. *δημότερος* αποτελεί νεολογισμό της ελληνιστικής περιόδου· ως πεδίο αναφοράς η λέξη έχει τον λαό σε αντιδιαστολή προς τους ηγέτες του
- ❖ «[Ο] αναχρονισμός της “φιλολαϊκής” απονομής δικαιοσύνης από την αράτεια Δίκη στο Χρυσό Γένος [...] διαφημίζει πιθανότατα εμμέσως τον, κατά τον Αιλιανό (*Ποικ. ιστ.* 2.20), *δημοτικὸν καὶ πρᾶον* πάτρωνα του ποιητή ως παράγοντα επιστροφής σε μια κατάσταση αρχέγονης ευδαιμονίας.» (Φάκας 2008: 107)
 - Σχετικά με τους πολιτικούς συμβολισμούς της περιγραφής του χρυσού γένους, βλ. και Strootman (2022: 178): «[Σ]ημαντικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής βασιλικής ιδεολογίας, που απηχείται σαφώς στη βασιλική τελετουργία και εικονογραφία και επανέρχεται στην αυλική ποίηση, είναι ο συσχετισμός του βασιλιά με τον ήλιο και η ιδέα ότι η περίοδος της ηγεμονίας του είναι μια Χρυσή Εποχή.»

Πβ. Αιλιανός, *Ποικίλη ἱστορία* II.20

Ἄντίγονόν φασι τὸν βασιλέα δημοτικὸν καὶ πρᾶον γενέσθαι. καὶ ὅτῳ
μὲν **σχολή** τὰ κατ' αὐτὸν εἰδέναι καὶ αὐτὰ ἕκαστα ἐξετάζειν ὑπὲρ τοῦ
ἀνδρός, εἴσεται ἐτέρωθεν· εἰρήσεται [T.M. του ρ. λέγομαι] δ' οὔν
αὐτοῦ καὶ πάνυ πρᾶον καὶ ἄτυφον ὃ μέλλω λέγειν. ὁ Ἄντίγονος
οὔτος ὄρων τὸν υἱὸν τοῖς ὑπηκόοις χρώμενον βιαιότερόν τε καὶ
θρασύτερον 'οὐκ οἶσθα' εἶπεν, 'ὦ παῖ, τὴν βασιλείαν ἡμῶν **ἔνδοξον**
εἶναι δουλείαν;

καὶ τὰ μὲν τοῦ Ἀντιγόνου πρὸς τὸν παῖδα πάνυ ἡμέρως ἔχει καὶ
φιλανθρώπως· ὅτῳ δὲ οὐ δοκεῖ ταύτη, ἀλλ' ἐκεῖνός γε οὐ δοκεῖ μοι
βασιλικὸν ἄνδρα εἰδέναι οὐδὲ πολιτικόν, τυραννικῶ δὲ συμβιῶσαι
μᾶλλον.

ἀλλὰ βόες καὶ ἄροτρα καὶ αὐτὴ πότνια λαῶν

μυρία πάντα παρείχε Δίκη, δώτειρα δικαίων.

Τόφρ' ἦν ὄφρ' ἔτι γαῖα γένος χρύσειον ἔφερβεν.

Ἄργυρέω δ' ὀλίγη τε καὶ οὐκέτι πάμπαν ἐτοίμη (115)

ὠμίλει, ποθέουσα παλαιῶν ἦθεα λαῶν.

Ἄλλ' ἔμπης ἔτι κείνο κατ' ἀργύρεον γένος ἦεν·

ἦρχετο δ' ἐξ ὀρέων ὑποδείελος ἠχηέντων

μουνάξ, οὐδέ τεω ἐπεμίσγετο μειλιχίοισιν·

- ❖ Σε μια ενότητα που αφορά τη ναυτιλία (*Έργα* 618-94), διαπιστώνουμε τη μεγάλη επιφυλακτικότητα, αν όχι απέχθεια, του Ησίοδου για τα θαλασσινά ταξίδια. Επιπλέον, μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της δίκαιης πολιτείας διόλου δεν ταξιδεύουν στη θάλασσα (*Έργα* 236-7). Απόηχος αυτών των απόψεων ανιχνεύεται στη διατύπωση του Άρατου για το θαλασσινό στοιχείο και το θαλασσινό εμπόριο κατ' επέκταση
 - Υπενθυμίζουμε ότι το ναυτικό εμπόριο, κατά τον Ησίοδο, απευθυνόταν μονάχα σε όσους διέθεταν πλεόνασμα γεωργικής παραγωγής (το οποίο αδυνατούσαν να διοχετεύσουν στις τοπικές αγορές): άρα, δεν λειτουργούσε ως ανεξάρτητο επάγγελμα, αλλά μάλλον ως συμπληρωματικό μέσο βιοπορισμού. Αφού, όμως, στο αράτειο χρυσό γένος οι άνθρωποι είχαν εξασφαλισμένα όλα τα αγαθά τους μέσω της γης και της Δίκης, εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι η ναυτιλία τούς ήταν παντελώς αχρείαστη
- ❖ Την αναφορά του στ. 112 (*βόες καὶ ἄροτρα*) στη γεωργία ο Solmsen (1966: 126-7) την αντιλαμβάνεται ως «τον πιο εύγλωττο φόρο τιμής» του Άρατου προς την κεντρικότερη θεματική των ησιόδειων *Έργων*

ἀλλ' ὅπῳτ' ἀνθρώπων μεγάλας πλήσαιτο κολῶνας, (120)

ἠπεῖλει δὴ ἔπειτα καθαπτομένη κακότητος,
οὐδ' ἔτ' ἔφη εἰσωπὸς ἐλεύσεσθαι καλέουσιν.

«Οἷην χρύσειοι πατέρες γενεὴν ἐλίποντο
χειροτέρην· ὑμεῖς δὲ κακώτερα τεξεῖσθε.

Καὶ δὴ που πόλεμοι, καὶ δὴ καὶ ἀνάρσιον αἶμα (125)

ἔσσεται ἀνθρώποισι, κακῶν δ' ἐπικεῖσεται ἄλγος».

ᾠς εἰποῦσ' ὀρέων ἐπεμαίετο, τοὺς δ' ἄρα λαοὺς

❖ Ο ευθύς λόγος που απευθύνει η Δίκη στους ανθρώπους του ασημένιου γένους είναι ο μοναδικός σε ολόκληρο το αράτειο έπος. Η αποκάλυψη των μελλούμενων από τη θεά ανακαλεί εντονότατα την αντίστοιχη προφητεία του Ησιόδου για το σιδηρό γένος (*Έργ.* 179 κ.ε.)

εἰς αὐτὴν ἔτι πάντα ἐλίμπανε παπταίνοντας.

Ἄλλ' ὅτε δὴ κάκεῖνοι ἐτέθνασαν, οἱ δ' ἐγένοντο,

χαλκείη γενεῇ προτέρων ὀλοώτεροι ἄνδρες,

(130)

οἱ πρῶτοι κακοεργὸν ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν

εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.

Καὶ τότε μισήσασα Δίκη κείνων γένος ἀνδρῶν

ἔπαθ' ὑπουρανίη, ταύτην δ' ἄρα νάσσατο χώραν,

ἦχι περ ἐννουχίη ἔτι φαίνεται ἀνθρώποισι

(135)

- ❖ Το γεωργικό βόδι εθεωρείτο από τους αρχαίους συνεργάτης του ανθρώπου στην καλλιέργεια της γης και υπηρέτης της θεάς Δήμητρας. Η θανάτωση και η βρώση του συνιστούσαν ύψιστη ασέβεια
 - Πβ. Κικέρων, *De natura deorum* II.159: “Quibus [= bubus] cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere [...] vis nulla umquam adferebatur; [...]. Tanta putabatur utilitas percipi e bubus ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.” [«Και επειδή αυτά (= τα βόδια) όργωναν το έδαφος σχίζοντας τους σβώλους, ουδέποτε τους ασκήθηκε βία από το χρυσό γένος (...) Τόσο μεγάλη ωφέλεια θεωρούσαν ότι αποκομίζουν από τα βόδια, ώστε η κατανάλωση της σάρκας τους συνιστούσε έγκλημα.»]
- ❖ Η φρ. *έτι φαίνεται άνθρωποι* είναι καθοριστικής σημασίας για την ορθή ερμηνεία ολόκληρου του αράτειου μύθου. Καταδεικνύει, ακριβώς, ότι το μοντέλο της καλής βασιλείας είναι ακόμη ορατό, ως υπόδειγμα, στον παρατηρητή του έναστρου ουρανού (δυνητικά, επομένως, σε ολόκληρη την ανθρωπότητα). Ο αστερισμός της Παρθένου, κατά τον Άρατο, μας υπενθυμίζει εκείνο τον τύπο εξουσίας ο οποίος συνοδεύεται από ευημερία, ειρήνη και δικαιοσύνη και τον οποίο μπορούν να εγγυηθούν και να εξασφαλίσουν στους υπηκόους τους μονάχα οι σοφοί βασιλιάδες. Συνεπώς, η προσδοκία για μια νέα ευημερούσα («χρυσή») εποχή παραμένει ζωντανή

Παρθένος ἐγγὺς ἐοῦσα **πολυσκέπτιο** Βοώτεω.

❖ Έχοντας ολοκληρώσει την ανάγνωση του μύθου της Παρθένου-Δίκης, διαπιστώνουμε ότι ο Άρατος διαφοροποιείται σε τρία βασικά σημεία ως προς την αφήγηση του Ησιόδου (πβ. Schiesaro 1996):

- Αφαιρεί τα ιστορικά ή ιστορικοφανή στοιχεία που εντοπίζονται στον προγενέστερο μύθο. Η δική του εκδοχή δεν φαίνεται να αλληλεπιδρά με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα· θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αχρονική
- Μειώνει τα ανθρώπινα γένη από πέντε σε τρία. Παραλείποντας ορισμένες σκοτεινές λεπτομέρειες του ησιόδειου μύθου, πρωτίστως επιθυμεί να εστιάσει σε δύο κυρίαρχα ηθικοπολιτικά μοντέλα: της δίκαιης (χρυσό γένος) και της άδικης πολιτείας (αργυρό και χάλκινο γένος· σημειωτέον ότι το αργυρό κυρίως προαναγγέλλει την ηθική αχρειότητα του επόμενου γένους)
- Αλλάζει το τέλος της ιστορίας, έτσι ώστε να προσδώσει στον μύθο μια αισιόδοξη προοπτική, διατηρώντας ταυτόχρονα τον ηθικοπλαστικό χαρακτήρα του

Σχετικά με την ακροστιχίδα ΛΕΠΤΗ (Φαιν. 783-7)

- Οι Αλεξανδρινοί ποιητές ήταν στιλίστες του λόγου και των λεκτικών νοημάτων, δίνοντας παράλληλα ιδιαίτερη έμφαση στη **μορφή** των έργων τους. Μας έχουν σωθεί, μάλιστα, ορισμένα **τεχνοπαίγνια** (δηλ. στιχουργήματα που σχημάτιζαν συγκεκριμένα αντικείμενα, π.χ. μια σύριγγα [πνευστό μουσικό όργανο], έναν βωμό, ένα αυγό, πάνω στη γραφόμενη επιφάνεια· το θέμα τους συνήθως συνδεόταν με την αναπαριστώμενη μορφή). Η χάρη των ποιημάτων αυτών επιβεβαιώνει τη γενικότερη εκλέπτυνση που γνώρισε η ποιητική τέχνη κατά τους ελληνιστικούς χρόνους
- Ο Άρατος, εναρμονίζοντας και αυτός μορφή και περιεχόμενο, σχημάτισε την ακροστιχίδα ΛΕΠΤΗ στους στ. 783-7 του ποιήματός του. Η εν λόγω ακροστιχίδα μιμείται –με την επιβαλλόμενη για τους Αλεξανδρινούς ποικιλία (*variatio*)– την ακροστιχίδα ΛΕΥΚΗ που απαντά στην *Ίλιάδα* (Ω 1-5). Εκεί, όμως, το σχηματιζόμενο νόημα μοιάζει άσχετο προς τα συμφραζόμενα, ενώ στο κείμενο του Άρατου εναρμονίζεται πλήρως με αυτά

- Δύο στοιχεία τραβούν ιδιαίτερα την προσοχή μας:
 - ❖ Η συγκεκριμένη ακροστιχίδα υπέπεσε στην αντίληψη των σύγχρονων φιλολόγων μόλις το 1960 (την ανακάλυψε ο Jacques). Παρ' όλα αυτά, ο Καλλίμαχος φαίνεται ότι την γνώριζε, μια και είχε επαινέσει τα «λεπταίσθητα λόγια» του Άρατου (βλ. παρακάτω)
 - ❖ Τον εμπρόθετο σχηματισμό της ακροστιχίδας εκ μέρους του δημιουργού ενισχύει το γεγονός ότι στο προηγούμενο τμήμα του κειμένου (στ. 761-72) γίνεται λόγος αφενός για τα οφέλη της διαρκούς επιφυλακής σχετικά με την πρόγνωση του καιρού (*αίει πεφυλαγμένω άνδρι*, 762), αλλά και γενικότερα για τα *σήματα* που στέλνει ο Δίας

Λεπτὴ μὲν καθαρὴ τε περὶ τρίτον ἡμᾶρ ἐοῦσα
εὐδιός κ' εἶη, λεπτὴ δὲ καὶ εὖ μάλ' ἐρευθῆς
πνευματίη· παχίων δὲ καὶ ἀμβλείησι κεραίαις
τέτρατον ἐκ τριτάτοιο φώως ἀμενηνὸν ἔχουσα
ἢ νότου ἀμβλύνετ' ἢ ὕδατος ἐγγὺς ἐόντος.

Λεπτή και καθαρή αν είναι την τρίτη μέρα η σελήνη,
ευδίας σήμα αποτελεί· λεπτή και κατακόκκινη αν είναι,
πνοές ανέμου προμηνύει· αν είναι πιο παχιά και με κέρατα θαμπά,
το φως της έχοντας αδύναμο από την τρίτη στην τέταρτη νύχτα,
ή λόγω νοτιά γίνεται θαμπή ή λόγω του ότι είναι κοντά βροχή.

(μτφρ. Χ. Φάκας)

- ❖ Η λ. λεπτός («μικρός, ελαφρύς, ευαίσθητος, κομψός, εκλεπτυσμένος, επεξεργασμένος / επιμελημένος, ευφυής, λεπτομερής») και τα παράγωγά της χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στην αρχαία ελληνική λογοτεχνική κριτική (πέντε φορές στους αριστοφάνειους *Βατράχους*, το κατ' εξοχήν ποιητολογικό δράμα του αττικού θεάτρου). Όπως θα δούμε, ο Καλλίμαχος χρησιμοποίησε και αυτός τη συγκεκριμένη λέξη κατά τη διατύπωση των προγραμματικών του θέσεων σχετικά με την ποίηση και την τέχνη
- ❖ Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι, πέραν του επιθέτου λεπτός, εντός της ακροστιχίδας υπάρχει και ο τύπος παχίων (< παχύς). Η σημασιολογική αντίθεση λεπτός-παχύς εμφανίζεται και στην *Ἀπάντησιν εἰς Τελχίνας* του Καλλίμαχου (απ. 1 Pfeiffer), όπου ο δημιουργός υπερασπίζεται σθεναρά τη δική του οπτική γύρω από ζητήματα ποιητικής αξιολόγησης και τεχνοτροπίας. Όπως σημειώνει η Ζαμάρου (2020: 109 υπ. 198):
«Σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αλικαρνασέα (Δημοσθ. 5) το επίθ. παχύς δηλώνει το καθ' υπερβολήν πεποικιλμένο ύφος που αντιτίθεται στην “καθαριότητα”, στη “διαύγεια” και στη “σαφήνεια” του λόγου». Επιπροσθέτως, δηλώνει έλλειψη ευφυΐας
 - ❑ Μια παρεμφερής αντίθεση απαντά στους *Βατράχους* (939-44), όπου ο Ευριπίδης ισχυρίζεται ότι υπέβαλε την «παραφουσκωμένη» (οἶδοῦσαν) τραγική τέχνη, μόλις την παρέλαβε από τον Αισχύλο, σε υγιεινή διατροφή και άσκηση

Καλλίμαχος, απ. 1.21-4 Pfeiffer

καὶ γὰρ ὅτ' ἄγε πρὸς ὧν ἄπιστον ἔμοῖς ἐπὶ δέλτον ἔθηκα
γούνασι γινώσκων, Ἀ[πό]λλων εἶπεν ὁ μοι Λύκιος·
'.....]...ἄοιδέ, τὸ μὲν θύος **ὅτι πάχιστον**
θρέψαι, τή]ν **Μοῦσαν** δ' ὠγαθὲ **λεπταλέην**·

Ἔτσι, λοιπόν, όταν ακούμπησα για πρώτη φορά το πινακάκι
πάνω στα γόνατά μου, ο Λύκιος Απόλλων μού συνέστησε:
«... ποιητή, τάισε το σφάγιο να γίνει όσο το δυνατόν
παχύτερο, αλλά τη Μούσα, καλέ μου, κράτα την λιγνή·

- ❖ Αναφορικά με το περιεχόμενο των συγκεκριμένων στίχων, η Harder σημειώνει: «[Σ]ε αντίθεση με το παχύ ζώο που προσφέρεται για θυσία [θύος], η Μούσα πρέπει να διατηρηθεί αδύνατη, ωστόσο, όπως το *πάχιστον*, το επίθετο χρησιμοποιείται σε κυριολεκτικό όσο και μεταφορικό επίπεδο και αυτή η λεπτή Μούσα πρέπει να συμβολίζει την κομψή και φινετσάτη ποίηση που προτείνει ο Απόλλων.» (Harder 2012: τ. 2, 62)
- ❖ Το επίθ. *λεπταλέος*, ομηρικό άπαξ λεγόμενον για το τραγούδι ενός παιδιού (ΐλ. Σ 569-71), αρχικά ίσως σήμαινε «ψιλός (κατά την τονικότητα)». Αλλού στον Καλλίμαχο χρησιμοποιείται για τον ήχο της φλογέρας και την ποιότητα των υφασμάτων
- ❖ Στην περιγραφόμενη οιονεί επιφάνεια του Απόλλωνα ενώπιον του νεαρού Καλλίμαχου, μας προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση η ρητή αναφορά στη γραφή (δέλτον) εντός συμφραζομένων στα οποία παραδοσιακά η ποιητική τέχνη παρουσιαζόταν πρωτίστως ως απαγγελία (Όμηρος, Ησίοδος κ.λπ.). Η εξέλιξη αυτή ενισχύει την άποψη ότι η αλεξανδρινή ποίηση οφείλει πολλά στη νεοεμφανιζόμενη για την εποχή «κουλτούρα του βιβλίου»

Καλλίμαχος, επίγρ. 27 Pfeiffer

Ἡσιόδου τό τ' ἄεισμα καὶ ὁ τρόπος· **οὐ τὸν ἀοιδὸν**
ἔσχατον, ἀλλ' ὀκνέω μὴ τὸ μελιχρότατον
τῶν ἐπέων ὁ Σολεὺς ἀπεμάξατο· χαίρετε **λεπταί**
ρήσιες, Ἀρήτου σύντονος ἀγρυπνίη.

❖ Μετάφραση των τριῶν πρώτων στίχων του επιγράμματος, από την Εβίνα Σιστάκου, **βρίσκεται στη Volk (2022: 320)**

- ❖ «[Το επίγραμμα] χαιρετίζει τον Άρατο που σοφά παρέκαμψε τον απρόσιτο Όμηρο, για να ακολουθήσει στο αστρονομικό του έπος το “ἄεισμα καὶ τὸν τρόπον” του Ησίοδου. Το αποτέλεσμα της επίμοχθης και διεξοδικής επιλεκτικότητάς του χαρακτηρίζεται λεπταὶ ῥήσιες.» (Παπαγγελής 2009: 32)
 - Πβ. Koning (2010: 334): «Αν και πολλά επί μέρους στοιχεία του ποιήματος παραμένουν αβέβαια, όλοι οι μελετητές συμφωνούν ότι περιγράφει τα νέα ιδανικά των ελληνιστικῶν ποιητῶν: υπάρχουν οι «προσεγμένοι λόγοι» (λεπταὶ ῥήσιες), η αναζήτηση απαλῶν, «γλυκῶν σαν μέλι» στίχων, και η σκληρὴ εργασία του ποιητῆ που τον κρατᾶ ξάγρυπνο ὅλη νύχτα [...].» Ο ίδιος παρατηρεῖ πως η λ. ἀγρυπνίη θα μπορούσε επίσης να αναφέρεται στην υποχρέωση του Άρατου να παραμένει ξύπνιος προκειμένου να παρατηρεῖ τα φαινόμενα του νυκτερινού ουρανού
 - «Γνωρίζουμε, επίσης, ότι μία συλλογή σύντομων ποιημάτων του Άρατου ἔφερε τον τίτλο Κατὰ λεπτόν [...].» (Ζαμάρου 2020: 108)
- ❖ Αφού έχουμε δει μερικές από τις σημασίες που μπορούσε να λάβει το επίθ. λεπτός στους ελληνιστικούς ποιητές, μπορούμε πλέον να επιστρέψουμε στο κειμενικό «παίγνιο» του Άρατου. Η κυρίαρχη ερμηνεία είναι ότι μέσω της ακροστιχίδας ο δημιουργός της δηλώνει, κατά τρόπο αρκούντως επεξεργασμένο και υπαινικτικό, ότι αποδέχεται και εγκρίνει το ποιητικό πρόγραμμα του Καλλίμαχου και του ευρύτερου καλλιμαχικού λογοτεχνικού κύκλου
 - Η παραπάνω ερμηνεία, ωστόσο, δεν είναι η μοναδική· πβ. την αντιπρόταση της Volk (2022: 325-8)

Βιβλιογραφικές παραπομπές

- Clauss, J. J., και M. Cuypers, επιμ. *Ελληνιστική γραμματεία*. Μτφρ. Φ. Φιλίππου, Ε. Σιστάκου και Αντ. Ρεγκάκος. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2022.
- Dicks, D. R. *Η πρόιμη ελληνική αστρονομία: Από τις απαρχές ως τον Αριστοτέλη*. Μτφρ. Μ. Παπαθανασίου. Αθήνα: Δαίδαλος, 1991.
- Fantuzzi, M., και R. Hunter. *Ο Ελικώνας και το Μουσείο: Η ελληνιστική ποίηση από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως την εποχή του Αυγούστου*. Μτφρ. Δ. Κουκουζίκα και Μ. Νούσια. 8^η έκδ. Αθήνα: Πατάκης, 2020.
- Ζαμάρου, Ρ. Μ., και Ν. Π. Μπεζαντάκος, επιμ. *Καλλιμάχου Εις Απόλλωνα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2020.
- Harder, A. *Callimachus, Aetia: Introduction, Text, Translation, and Commentary*. 2 ττ. 1^η ανατ., Οξφόρδη: Oxford University Press, 2012.
- Hutchinson, G. O. *Η ελληνιστική ποίηση*. Μτφρ. Λ. Χατζηκώστα. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2007.
- Kidd, D. *Aratus, Phaenomena: Edited with Introduction, Translation and Commentary*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1997.
- Koning, H. H. *Hesiod: The Other Poet; Ancient Reception of a Cultural Icon*. Λέιντεν / Βοστώνη: Brill, 2010.
- Μανακίδου, Φ. Π., και Κ. Σπανουδάκης, επιμ. *Αλεξανδρινή Μούσα: Συνέχεια και νεωτερισμός στην ελληνιστική ποίηση*. Αθήνα: Gutenberg, 2008.

- Παγωνάρη-Αντωνίου, Φ., επιμ. *Καλλιμάχου Επιγράμματα: Εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια*. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1997.
- Παπαγγελής, Θ. Δ. *Η ποιητική των Ρωμαίων «νεότερων»: Προϋποθέσεις και προεκτάσεις*. 2^η ανατ. 2009, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1994.
- Σιστάκου, Ε. «Το διδακτικό έπος». Στον *Εγκυκλοπαιδικό Οδηγό της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, επιμ. Τρ. Γιάννου. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2012.
- Schiesaro, A. "Aratus' Myth of Dike". *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 37 (1996): 9-26.
- Shipley, G. *Ο Ελληνικός κόσμος μετά τον Αλέξανδρο 323-30 π.Χ.* 2 ττ. Μτφρ. Μ. Ζαχαριάδου. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2012.
- Sirinelli, J. *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου: Ελληνική γραμματολογία των ελληνοιστικών, των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, 334 π.Χ.-519 μ.Χ.* Μτφρ. Σ. Μπίνη-Σωτηροπούλου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2001.
- Solmsen, Fr. "Aratus on the Maiden and the Golden Age". *Hermes* 94 (1966): 124-8.
- Volk, K. «Άρατος». Στο Clauss και Cuypers, 319-30.
- West, M. L. *Hesiod, Works & Days: Edited with Prolegomena and Commentary*. Ανατ. 1996, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1978.
- White, S. A. «Η φιλοσοφία μετά τον Αριστοτέλη». Στο Clauss και Cuypers, 475-90.
- Φάκας, Χ. «Ο Άρατος και η ελληνοιστική διδακτική ποίηση». Στο Clauss και Cuypers, 85-122.